

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN: 2149 - 9225

Yıl: 4, Sayı:16, Eylül 2018, s. 375-388

Arş. Gör. Muhammet Raşit ÖZTÜRK

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ,
muhammet.ozturk@erzurum.edu.tr

“DİNLE-” VE “İŞİT-” FİİLLERİNE TARİHİ TÜRK LEHÇELERİ BAĞLAMINDA SEMANTİK BİR BAKIŞ

Özet

Türkiye Türkçesinde çok sık kullanılan “dinle-” ve “işit-” fiilleri, dikkat çekici ve incelenmeye değer semantik hususiyetler göstermektedir. Kimi zaman birbirlerinin yerine de kullanılan bu fiillerden “dinle-” fiilinin “anlamak için kulak vermek, birinin öğüdünü kabul edip gereğince davranmak, anlatılanı önemsemek” manalarındaki kullanımı dikkate değerdir. “İşit-” fiilinin ise bugünkü kullanımında “kulakla algılamak, duymak” manaları öne çıkmıştır. Tarihî Türk lehçelerinde ise, bu iki fiilin kullanımında bazı birliktelikler görülür. “İşit-” fiilinin çoğu örnekte “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” manalarıyla “dinle-” fiilinin yerine kullanılması, bu birlikteliklerin en göze çarpanıdır. Çalışmamızda “dinle-” ve “işit-” fiillerinin gösterdiği bu semantik özellikleri, tarihî Türk lehçeleri bağlamında ve tanıklarıyla değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: İşitmek, Dinlemek, Semantik, Anlam Bilimi, Tarihî Türk Lehçeleri

TO THE VERBS OF "TO LISTEN" AND "TO HEAR" IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL TURKISH DIALECTS

Abstract

The verbs “to listen” and “to hear”, which are used in Turkish language speaking in Turkey show remarkable and worth being examined semantic characters. That using of the verb “to listen” which is either of these two words and used in place of each other, in the meaning of “giving ear for understanding, acting properly by accepting someone’s advice, and paying attention to the thing that is expressed” is worth con-

sidering. “*Perceiving by using the ear*” and “*hearing*” which are the meanings of the verb “*to hear*” come to the fore in the present usage. There are some collocations in the use of these two verbs in historical Turkish dialects. The most notable of these collocations is the using of the verb “*to hear*” instead of the verb “*to listen*” in the meanings of “giving ear, paying attention, getting advice”. We evaluated these semantic features of the verbs “*to listen*” and “*to hear*” in our study in the context of historical Turkish dialects and by witnesses.

Keywords: To listen, To hear, Semantics, The Historical Turkish Dialects

KISALTMALAR

AH	: Atebetü'l-Hakâyık
AY	: Altun Yaruk
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
BV	: Baytaratü'l-Vâzih
D	: Doğu
DLT	: Dîvânu Lugâti't-Türk
G	: Güney
GN	: Garîb-nâme
GT	: Gülistân Tercümesi
IB	: Irk Bitig
K	: Kuzey
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kısasü'l-Enbiyâ
KİP	: Kuanşi İm Pusar
KT	: Köl Tigin Yazıtı
LD	: Lutfî Dîvânı
MM	: Muînü'l-Mürîd
MSD	: Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı
NF	: Nehcü'l-Ferâdîs
SN	: Süheyl ü Nev-bahâr

ŞHD : Şiban Han Dîvânı

VG : Varka ve Gülşah

Giriş

1.1. İletişimin Önemli Bir Basamağı: “Dinle-”

İletişim dediğimiz olgu, insanoğlunun yaşamında en az temel ihtiyaçlar kadar özel ve hayati bir yer tutar. “İnsan ancak ilişkileri içinde var olabilen bir yaratık olduğundan, insanların düşünememe, düşündüğünü karşısındakine anlatabilme yeteneği, toplumsal yaşamın temelini oluşturur.” (Cüceloğlu, 2003: 219) Varoluşun merkezinde yer tutmuş olan ve bu varoluşunu kendisini ifade ettiği ölçüde gösteren insanoğlu, iletişimini iki temel unsurun sağladığı imkânlarla gerçekleştirir: Konuşma ve dinleme. Bu iki unsur içinde konuşma, iletişimin birincil faktörü olarak düşünülebilir. Nitekim kaynaklarda iletişim kurma yöntemlerinin en yaygın olanı, konuşma olarak gösterilmektedir (Özbay, 2005: 55). Fakat dikkatli bakılırsa, konuşmanın da temelinde dinlemenin olduğu görülecektir. Zira konuşmacı, muhatabını dinledikten sonra, karşısındakinin söyledikleri dâhilinde cevabını hazırlar ve konuşma eylemini gerçekleştirir. Burada, muhatabın konuşması neticesinde, dinleme eyleminin ortaya çıktığı da söylenebilir. Ancak ilk sözü eden kişinin de, söyleyeceklerini ilk elden düşünce süzgecinden geçirdiği ve bir tasarının ürünü olarak ortaya koyduğu unutulmamalıdır. Yani sözü eden kişi, en başta kendi zihnini, düşüncelerini dinlemektedir. Buradan da, dinlemenin iletişimde ne kadar önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Şu bir gerçektir ki, bir dinleyici olarak, muhataplardan daha nitelikli ve nicelikli iletişim kurulabilir (Robertson, 2004: 25). Özellikle “anlayabilmek için dinleme”, bu nitelikli iletişim açısından çok önemlidir (Cüceloğlu, 2003: 167). İnsanın etkin bir dinleyici olması, muhatabının bahsettiği konuya ilgi duymasına, zihinsel açıdan olgunlaşmasına, kişisel yeteneğine ve nihayet fiziksel ve ruhsal hazırlığına göre değişebilmektedir (Aktaş ve Gündüz, 2010: 91).

Bazı kaynaklara göre dinleme becerisi, “işittiğini anlamak amacıyla dikkat harcamak ve bir sonuç çıkarmak için konuşmayı izlemek” olarak açıklanır (Göğüş: 1978: 228). Aynı şekilde dinleme eylemi “konuşan kişinin vermek istediği mesajı, pürüzsüz olarak anlayabilme ve söz konusu uyarana karşı tepkide bulunabilme etkinliği” şeklinde de tanımlanır (Demirel, 2000: 35). Dinleme eylemini “kişinin tercihine bağlı olarak, seçerek ve isteyerek algıladığı sesler bütünüdür.” şeklinde tanımlayanlar da vardır (Özbay, 2005: 57). Her şeyden önce dinlemenin ön koşulu işitmek/duymak eylemleridir. Denilebilir ki dinleme, işitmek/duymak eylemlerinin hususi bir zemine oturtulmuş şeklidir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, dinleme üzerine yapılan tanımlarda, “dikkat harcamak”, “bir sonuç çıkarmak”, “pürüzsüz olarak anlama”, “seçerek, isteyerek algılama” ön planda tutulmuştur. Fakat dinlemek eylemi, semantik açıdan çok daha farklı görünüm arz edebilmektedir. Özellikle “kulak” ismiyle yapılmış olan bazı deyimlerde bu durum ortaya çıkmaktadır. Örneğin bir kişiye herhangi bir konu dikte ile dinlettiriliyorsa eyleyen, mevzubahis konuya “kulak tıka”yabilir. Böyle bir durumda, anlatılan şeyleri dinlese ve ne anlatıldığına dair bir bilgisi olsa dahi anlatılanları “kulak ardı” etmiş olur. Buradan da dinlemenin “dikkat harcamak” ve “seçerek, isteyerek algılama” tanımlarına aykırı bir durum ortaya çıkmaktadır. Kimi zaman ise eyleyen, anlatılanları belli etmemeye çalışarak dinler yani anlatılanlara “kulak kabart”ır. Bu durum da “pürüzsüz olarak

anlama”ya engel olabilir. Kimi zaman da eyleyen, muhatap başkası olmasına rağmen, söylenenleri kendisi de duyar, bir başka deyişle söylenenler *“kulağına çalın”*ır. Dikkat edilirse burada da *“sonuç çıkarma”* ve *“seçerek, isteyerek algılama”* söz konusu değildir.

Anlam ayrımları bir kenara, dinlemek fiilini duru bir şekilde gerçekleştiren kişiden, duyduğu şeyleri eyleme dönüştürmesi, dinlediği şeyler doğrultusunda hareket etmesi beklenir. Türkçe Sözlük’te yer alan *“Birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak.”* ve *“Uymak, baş eğmek, itaat etmek.”* açıklamaları da bunu göstermektedir.

1.2. Dinle- Fiilinin Muadili: “İşit-”

“İşit-” fiilinin bünyesinde barındırdığı manaların bir kısmı, *“duy-”* fiiliyle ortak bir zeminde bulunmaktadır. Türkçe Sözlük’ün *“işitmek”* maddesinde, *“Kulakla algılamak, duymak.”*, *“Haber almak.”* ve *“Kendisine söylenilmek.”* açıklamaları mevcuttur. *“Duy-”* maddesinde yapılan açıklamalar ise *“Bilgi almak, öğrenmek, haber almak.”*, *“İşitmek, ses almak.”*, *“Dokunma, koklama vb. duyularla algılamak, hissetmek.”*, *“Nesnelere dokunmakla onların sıcaklık, soğukluk, sertlik, ağırlık, hareket vb. fizik durumlarından bilgi edinmek, hissetmek.”*, *“Bir ruh durumu içine girmek.”* ve *“Sezmek, fark etmek, hissetmek.”* şeklindedir. Bu farklı açıklamalardan birkaçı, *“işit-”* ve *“duy-”* fiillerini birleştirir. Bunun yanında yine bu tanımlardan bazıları, *“işit-”* ve *“duy-”* fiillerini salt *işitme duyusuyla algılamak* manasından ayırarak, *“dinle-”* fiiliyle birleştirir. *“İşitmek”* maddesinde yer alan *“Haber almak.”* ve *“Kendisine söylenilmek.”* ile *“duymak”* maddesinde yer alan *“Bilgi almak, öğrenmek, haber almak.”* açıklamaları bu kabilden tanımlardır. İşte bu kullanım esnekliğinin de yardımıyla, *“işit-”* ve *“duy-”* fiilleri çok defa *“dinle-”* fiili yerine kullanılabilir. Bunlardan özellikle *“işit-”* fiilinin tarihî lehçelerde *“dinle-, dikkate al, öğüt al-”* gibi anlamlarda kullanıldığına sıklıkla rastlanır.

Tarihî Türk Lehçelerinde “Dinle- (<Tiñla-, Tıñla-)” ve “İşit- (<Eşit-, Eşid-)” Fiillerinin Kullanımı

2.1. “Dinle- (<Tiñla-, Tıñla-)” Fiili

Köktürkçe döneminden beri varlığına rastlanan *“dinle- (<tiñla-, tıñla-)”* fiilinin kökeni hakkında yapılan yorumlar genel manada ortaklık arz etmektedir. Birçok araştırmacının kabul ettiği üzere, *“dinle-”* fiili *“ses, seda”* anlamına gelen *“diñ”* isim köküne dayanmaktadır (Eraslan, 2012: 609; Gülensoy, 2011: 286; Sertkaya, 2006: 165). *“Diñ”* kökü hakkında Sir Gerard Clauson’un açıklaması da dikkate değerdir. Clauson’a göre bu kelimenin Çince *“t’ing”* kelimesinden geldiği düşünülebilir (Clauson, 1972: 522). Divânu Lugâti’t-Türk’te ise *“dinle- (<tiñla-, tıñla-)”* fiili şu örnekle dikkatlere sunulmuştur: *“Er söz tıñladı.”* (Atalay, 2013/III: 403 / DLT-III).

2.1.1. Tarihî Türk Lehçelerinde “Dinle- (<Tiñla-, Tıñla-)” Fiilinin Semantik Kullanımı

Köktürkçe döneminden itibaren tanımlanan *“dinle- (<tiñla-, tıñla-)”* fiili, ilk olarak Köl Tigin yazıtının güney yüzünde geçmiştir. Bu kullanımın dışında Köktürkçe döneminde rastlayamadığımız *“dinle- (<tiñla-, tıñla-)”* fiili, Uygur Türkçesi döneminden başlayarak çok daha yoğun kullanılır olmuştur. Batı Türkçesi dışındaki bütün tarihî lehçelerde başında ötümsüz ünlü taşıyan bu fiil, bazı eserlerde *“tiñ”* bazı eserlerde ise *“tıñ”* köküyle görülmektedir. Bu isim kökü-

nün, bünyesinde barındırdığı “η” ünsüzünün etkisiyle kalın okunduğu, bunun yanında Çince “t’ing” köküne dayandırılmasının etkisiyle de ince okunduğu söylenebilir.

“Dinle- (<tıñla-, tıñla-)” fiilinin tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı, semantik açıdan farklılık göstermemektedir. Tanıklanan bütün kullanımlarda bu fiil, “anlamak için kulak vermek, birinin öğüdünü kabul edip gereğince davranmak, anlatılanı önemsemek” manalarında kullanılmıştır. Bu kullanımı pekiştirmek için yer yer birtakım zarflardan veya tümleçlerden yararlanıldığına da rastlanır. Köl Tigin Yazıtı’nda geçen “katıgdı (sıki, iyice)” (Tekin, 2014: 20 / KT, G2) ile Kutadgu Bilig’de geçen “yakşı (güzelce)” (Arat, 2008: 560 / KB, 3074) zarfları “dinle-” fiilini pekiştirmek amacıyla kullanılmıştır. Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden “Dasakarmapathaavadanamala”da¹ geçen “in kulgakın tıñlagıl (delik kulağınla dinle)” (Elmalı, 2009: 236) ve “tike kulgakın tıñlagıl (açık kulağınla dinle)” (Elmalı, 2009: 246) ifadelerinde de “dinle-” fiilini pekiştirmek amacıyla dikkat çekici vasıta tümleçleri kullanılmıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, tarihî Türk lehçelerinde “anlamak için kulak vermek, birinin öğüdünü kabul edip gereğince davranmak, anlatılanı önemsemek” manalarında kullanılan “dinle- (<tıñla-, tıñla-)” fiili, şu örneklerde karşımıza çıkmaktadır:

☞ Köktürkçe Dönemi

“Bu sabımin edğüti eşid, katıgdı **tıñla**.” (Tekin, 2014: 20 / KT, G2)

(Bu sözlerimi iyice işitin -ve- sıkıca dinleyin.)

Yukarıdaki kullanımda “tıñla-” fiili hem bir zarfla hem de yine bir zarf almış “eşid-” fiiliyle birlikte kullanılmıştır. Bu üst pekiştirmeli kullanımda, anlatıcının daha sonra çok önemli şeyler anlatacağı için dikkati tamamıyla kendisine çekmek istemesi etkili olmuştur.

☞ Uygur Türkçesi Dönemi

“Koduru **tıñlañ** siz ol Kuanşı İm bodisvıt yorıgın nomlayın.” (Ş. Tekin, 1993: 17 / KİP, 176-177)

(Siz iyice dinleyin. Bu Kuanşı İm Puser’ın dolaşmasını anlatayım.)

“Kayu eliğler hanlar bo nom erdinig süzök kertgünç köñülin eşidteçi **tıñladaçı** bolsar...” (Ayazlı, 2012: 81 / AY, 215-218)

(Herhangi bir hükümdar bu öğretiyi temiz ve inançlı bir gönülle dinlerse...)

“Antağ erser nomlayu bireyin, tıdıgsız köñülin, in kulgakın **tıñlagıl**.” (Elmalı, 2009: 4 / 84-87)

(Öyle ise anlatayım. Sessiz, sakın bir şekilde, gönülünle ve delik kulağınla dinle.)

Yukarıdaki örneklerde de “anlamak için kulak vermek, birinin öğüdünü kabul edip gereğince davranmak, anlatılanı önemsemek” manalarını pekiştirmek için “koduru (tamamıyla, iyice)” zarfı ve

¹ On Kötü Davranış Yollarının Zincirleme Hikâyesi

“köñülün” ile “in kulgakın (gönlünle, delik kulağınla)” tümlerlerinden yararlanılmıştır. Altun Yaruk'ta yer alan “eşid-” ve “tıñla-” fiillerinin ikilemeli olarak kullanımı, ayrıca dikkat çekmektedir. Altun Yaruk, Buda'nın “öğreti mücevherini” gerçekleştirmeleri için, “Dört Maharajalar” a verdiği öğütleri anlattığından ve verilmek istenen mesajın önemi sürekli vurgulandığından bu fiiller söz konusu eserde çoğu zaman ikilemeli olarak kullanılmıştır.

☞ Karahanlı Türkçesi Dönemi

“Sözüg barça **tıñla** yime bütme terk / Köñül sırrı açma katıg kizle berk” (Arat, 2008: 298 / KB, 1301)

(Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sınımsız gizle.)

“Muñar menzetü aydı kökçin saña / Bu söz yakşı **tıñla** ay ersig toña” (Arat, 2008: 560 / KB, 3074)

(Kır saçlı buna benzer bir söz söylemiştir sana; ey kahraman yiğit, bu sözü iyice dinle!)

“Muñar menzetü keldi emdi bu söz / Muni yakşı **tıñla** aya köñli tüz” (Arat, 2008: 1062 / KB, 6462)

(Buna benzer şöyle bir söz vardır. Bunu iyice dinle, ey temiz kalpli.)

☞ Harezmi Türkçesi Dönemi

“Bu deroiş söziñe ne iltifât kılıp sözini **tıñleyür siz?**” (Eckmann, 2014: 292 / NF, 420: 14)

(Bu dervişin sözüne neden önem vererek sözünü dinliyorsunuz?)

“Nûh aydı: İlâhî tün kün senüñ fermânıñ tegürdim **tıñlemediler.**” (Ata, 1997: 33 / KE, 23v1)

(Nuh şöyle söyledi: Ey Allah'ım, gece gündüz senin fermanını yaydım, ama beni dinlemediler.)

“Köñül nefis beyânı eşit **tıñlegil**” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 143 / MM, 351)

(Gönül ve nefis ile ilgili anlatılanları dinle!)

☞ Çağatay Türkçesi Dönemi

“Evvel meniñ sözümnü köñül birle² **tıñlagıl**” (Eraslan, 1999: 102 / MSD, 50)

(Önce benim sözümlü gönülden dinle.)

² Bire bir çeviride “köñül birle” ifadesi vasıta tümler görünümünde olsa da, bugün Türkiye Türkçesinde “gönülden” zarfıyla karşılanmaktadır.

Yukarıdaki örnekte de yazar, “tınla-” fiilini “köñül birle” tümlenciyle pekiştirerek anlatacaklarının önemsenmesi üzerinde durmuştur.

“Köşk içinde hoş yaraşur mutrib u âvâz-ı ney / Ay Herî’nin mollaları **tinleñiz** eyvân ara” (Karaso, 1998: 82 / ŞHD, 21: 6)

(Mutrib ve ney sesi köşk içine çok yakıştır. Ey Herat’ın mollaları, bunu köşk içinde dinleyiniz.)

🌀 Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

“Kılduk âgâz uş ikinci meclise / Eydeyin söz bâkîsin **dinleñ** size” (Köktekin, 2007: 150 / VG, 298)

(İşte ikinci meclise başladık. Dinleyin de size sözün baki olanını söyleyeyim.)

“ ‘İşk degül mi şol kulakdan **dinleyen** / Söz içinden gizlü ma’nî anlayan” (Yavuz, 2000/I-2: 995 / GN, 4930)

(Kulaktan dinleyip söz içinden gizli manalar çıkaran da aşktır.)

2.2. “İşit- (<Eşit-, Eşid-)” Fiili

“Dinle-” fiili kadar eski bir kullanıma sahip olan “işit-” fiili, yine Köktürkçe döneminden itibaren tanıklanmaya başlamıştır. Kökeni hakkında yapılan yorumların ortaklık arz ettiği “işit-” fiili, tarihî süreç içerisinde “eşit-” ve “eşid-” biçimlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1. Tarihî Türk Lehçelerinde “İşit- (<Eşit-, Eşid-)” Fiilinin Semantik Kullanımı

Köktürkçe döneminden itibaren tanıklanmaya başlayan “işit- (<eşit-, eşid-)” fiili, kullanım sıklığının yanı sıra, semantik anlamda gösterdiği zenginlikle de dikkat çekmektedir. Eski Türkçe döneminde “dinle- (<tınla-, tınla-)” fiiliyle genellikle aynı manada kullanılan ve çok daha fazla örnekte karşımıza çıkan “işit- (<eşit-, eşid-)” fiili, tarihî lehçelerde de “kulakla algılamak, duymak” manalarından ziyade, “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” manalarında kullanılmıştır.

“İşit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin Eski Türkçe döneminden başlayarak salt “kulakla algılamak, duymak” anlamlarında kullanıldığı da vakidir. Aşağıdaki örneklerde bu durum göze çarpmaktadır:

“Taşra yol[rı]yur, tiyin kü **eşidip** balıkdaki taşıkılmış.” (Tekin, 2014: 52 / BK, D10)

(-İlteriş- Başkaldırıyor, diye haber işitip şehirdekiler dağa çıkmış.)

“Ymä bo savıg ayıg ant[a ken] tärri mojak **üşidgäy**.” (Özbay, 2014 : 25)

(Dahası bu buyrukları kutsal başrahip işitecek.)

“Kul sabı begiñerü ötünür, kuzgun sabı Tenrigerü yalbarur. Üze Tenri eşidti, asra kişi bilti, tir.”
(T. Tekin, 2013: 25 / IB, 54)

(Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır. -Bunları- yukarıda Tanrı işit-
ti, aşağıda insan bildi, der.)

“Bu yırtınçüdeki kim emgeklig tınlıglar atasar ol sav yok kim kentü eşidmeser.” (Ş. Tekin, 1993:
9 / KİP, 6-7)

(Bu yeryüzündeki ızdırıp çeken canlı varlıkların söyleyeceği hiçbir söz yoktur ki kendisi onu işit-
mesin.)

“Kitâbımnı körgen eşitgen kişi / Şâhımnı du'â birle yâd kılsu tip” (Arat, 2006: 46 / AH, 71-72)

(Kitabımı gören -yahut- işiten herkes şahımı dua ile yâd etsin.)

“Ne iş turur kim teweler âvâzı takı koylar âvâzı eşitür men?” (Eckmann, 2014: 51 / NF, 69: 17)

(Bu nasıl iştir ki, deve ve koyun sesi işitiyorum?)

“İşittim Urus kâfirini kırmış sin / Oğlum saña gâzılık mübârek olsun” (Karasoy, 1998: 298 /
ŞHD, 335)

(Duydum ki Rus kâfirini mahvetmişsin. Oğlum, gazilik sana mübarek olsun.)

“Biri yimekdür cihânda hânları / Biri işitmek-durur hoş ünleri” (Yavuz, 2000/I-2: 627 / GN,
3032)

(Biri dünyada güzel yemekleri yemek biri de güzel sesleri işitmektir.)

Yukarıda verdiğimiz örneklerin dışında, “işit- (<eşit-, eşid-)” fiili, tarihî lehçelerde “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” manalarında daha sık kullanılmıştır. Bu kullanım “dinle- (<tıñla-, tıñla-)” fiiline alternatif bir kullanım olarak görünmekle birlikte, kullanım sıklığından anlaşıl-
maktadır ki, “işit- (<eşit-, eşid-)” fiili, “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamlarını “dinle- (<tıñla-, tıñla-)” fiilinden çok daha etkili vermektedir. Bu bağlamda fiilin bünyesinde barındırdı-
ğı eğitsel ifade biçimi de dikkat çekicidir.

Tarihî Türk lehçelerinde “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” manalarında kullanılan
“işit- (<eşit-, eşid-)” fiili, şu örneklerde karşımıza çıkmaktadır:

☞ Köktürkçe Dönemi

“Türük begler bodun, bunı eşidiy. Türük bodun tirip il tutsıqının bunta urtum.” (Tekin, 2014: 22 / KT, G10)

(-Ey- Türk beyleri -ve- halkı, bunu işitin! Türk -halkı- yaşayıp devlet sahibi olduğunu buraya hak-kettim.)

“Teñri teg teñride bolmuş Türük Bilge Kağan, bödke olurtum. Sabımın tüketi eşid!” (Tekin, 2014: 44 / BK, K1)

(-Ben- Tanrı gibi -ve- Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan, bu devirde tahta oturdum. Sözlerimi baştan sona işitin!)

“Türük Oguz begleri bodun, eşid! Üze teñri basmasar, asra yer telinmeser Türük bodun ilinjin tö-rügin kem artatı udaçı erti?” (Tekin, 2014: 56 / BK, D18-19)

(-Ey- Türk, Oğuz beyleri -ve- halkı, işitin! Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe Türk hal-kı, devletini -ve- yasalarını kim yıkıp bozabilir idi.)

Bilge Kağan ve Köl Tigin Yazıtlarında geçen yukarıdaki ifadeler, çok güçlü bir ikaz içermektedir. Yazıtların bütününe yayılan bu “öğütle yola getirmeye çalışma” üslubu, kelimelerin de bu doğrultuda seçilmesinde ve ifade edilmesinde etkili olmuştur. Yukarıdaki cümlelerde de Bilge Kağan, hükmedici cümlelerle halkına seslenmekte ve onlardan, vereceği öğütleri iyice dinlemelerini, bu öğütleri “kulaklarına küpe” etmelerini istemektedir. Bunun ifadesinde “işit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin rolü çok önemlidir. Bu fiilin anlamını pekiştirmek için ise “edgüti (iyice)” ve “tüketi (tamamıyla)” zarflarından yararlanılmıştır.

☞ Uygur Türkçesi Dönemi

“Tüzün bilge kişiler tirile(l)im / Teñrinin bitiğın biz işidelim / Dört ilig Teñrilerke tapınalım / Dört uluğ emgekde kırtulalım” (Arat, 2007: 24)

(Asil, bilge insanlar toplanalım / Tanrı’nın kitabını dinleyelim / Dört hâkim Tanrı’ya tapınalım / Dört büyük azaptan kurtulalım)

“Burkanların nomlug savların eşidgeli tıñlagalı [bul]mak ol Burkanların yig nom erdini üçün...” (Elmalı, 2009: 153 / 4276-4279)

(Budaların öğretiyile ilgili sözlerini dinlemek için bulmak, Budaların mükemmel öğreti cevheri için...)

“Kayu eligler hanlar birök bo nom erdinig eşidgeli bolsarlar ötrü ülgüsüz üküş Burkanlarka tuşup ädgü yıltızlıg uruguş tarımış bolgaylar.” (Ayazlı, 2012: 110 / AY, 609-613)

(Bazı hükümdarlar eğer bu öğreti mücevherini dinlerse bunun üzerine sayısız Budalarla karşılaşır iyilik tohumunu ekmiş olacaklar.)

Altun Yaruk'tan alınmış olan yukarıdaki cümlede dikkat çeken “işit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamı, eserin bütününe yayılmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, Altun Yaruk, Buda'nın “öğreti mücevherini” gerçekleştirmeleri için, “Dört Maharajalar” a verdiği öğütleri anlattığından ve verilmek istenen mesajın önemi sürekli vurgulandığından bu fiil eserin neredeyse tamamında “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamında kullanılmıştır.

☞ Karahanlı Türkçesi Dönemi

“Muşar menzer emdi eşit uş bu söz / Asığ kılga tutsa aya özke köz” (Arat, 2008: 870 / KB, 5155)
(Şimdi buna benzeyen şu sözü dinle; tutarsan faydalı olur ve senin görür gözün olur.)

“Eşitgil biliglig negü tip ayur / Edebler başı til küdezmek tiyür” (Arat, 2006: 50 / AH, 129-130)
(Dinle, bilgili ne diyor: Edeplerin başı dili gözetmektir.)

“Eştip ata anañnıñ sawolarını kadırma.” (Atalay, 2013/I: 508 / DLT-I)
(Ananın babanın sözünü işitip de öğütlerini reddetme.)

Yukarıdaki mısralarda da “işit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin öğüt verici, uyarıcı bir işlev yüklediği görülmektedir. Bu dizelerde, diğer dönem örneklerinde görüldüğü üzere, kelimenin eğitsel yönüne dikkat çekilmiştir (Kılıç, 2013: 1822).

☞ Harezmi ve Kıpçak Türkçesi Dönemleri

“Âdam oğlanları meni körsün takı tâ'atımnı eşitsün.” (Eckmann, 2014: 279 / NF, 401: 6)
(Âdemoğlu beni görsün. Ayrıca -emrettiğim- ibadetlerimi dinlesin, dikkate alsın.)

“Ey ata, maña ‘ilmi berildi, sana berilmedi. Sen meniñ sözümni işitgil.” (Ata, 1997: 54 / KE, 39r13)
(Ey baba, -bunun- ilmi bana verildi, sana verilmedi. -Bu yüzden sen benim sözümü dinle.)

“Bu ebyâtlar atı Mu‘înü'l-Mürîd / Eşit bil ‘amel kıl bu tevîfik mezîd” (Toparlı ve Argunşah, 2014: 151 / MM, 405)
(Bu beyitlerin adı Mu‘înü'l-Mürîd'dir. Dinle, öğren, amel kıl.)

“Rüstemge atası Zâl bir kün ayttı: ‘Kil **işit** öğüt könisin!’ (Karamanlıoğlu, 1989: 13 / GT, 27: 7)

(Rüstem’e bir gün babası Zal şöyle dedi: Gel öğüdün doğrusunu dinle!)

“**İşitür biz** velîkin tecrîbe kılğanımız yok.” (Ağar, 1986: 47 / BV, 32b25)

(Biliyoruz, farkındayız fakat tecrübe edenimiz yok.)

Yukarıdaki satırlarda da “işit- (<eşit-, eşid-)” fiili, “kulak asmak, dikkate almak” manalarında kullanılmıştır. Verdiğimiz son örnekte ise, dikkat edileceği üzere, “dinlemenin ardından oluşan bilincin ifadesi” söz konusudur.

☞ Çağatay Türkçesi Dönemi

“Sin aytur sin niçük bolur kul öz sultânığa ‘âşık / Köñül pendim **işitmes** hîç niteyim iy bigim hanım” (Karaağaç, 1997: 136 / LD, 179: 2)

(Sen, ‘Nasıl olur da kul sultanına âşık olur?’ diyorsun. Ey beyim, hanım, ne yapayım? Gönül nasihatimi dinlemiyor, bana kulak asmıyor.)

“Anıñ ka’rında her türlüğ Güher bar / **İşitkil** zâhidâ geşer-feşânım” (Karasoy, 1998: 192 / ŞHD, 181: 4)

(Onun dibinde her türlü mücevher vardır. Ey zahit, mücevheri nasıl saçtığımı dinle!)

“Bolur irdi ‘Âli Aga bu Sekkâkî hevâ-dârı / **İşitse irdi** ol bu kün munuñ tiğ şî’r-i garrânı” (Eraslan, 1999: 166 / MSD, 311)

(Eğer bu şekildeki güzel şiiri Ali Ağa dinleseydi, bugün Sekkâkî’nin dostu olurdu.)

Son örnekte verdiğimiz “işit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin ilk bakışta “kulakla algılamak, duymak” manalarında kullanıldığı söylenebilir. Fakat şiirin güzelliğini anlamak için onun işitilmesi yeterli ölçüt değildir. Şiirin dikkatli bir şekilde dinlenmesi ve bunun neticesinde bir bilincin oluşması gerekmektedir. Buradan hareketle “işit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin yukarıdaki örnekte de “kulak vermek, önemsemek” manalarında kullanıldığı kabul edilmelidir.

☞ Eski Anadolu Türkçesi Dönemi

“Emn oldı ol la’în döndi gider / Sen **ışid** kim Gülşâh imdi gör n’ider” (Köktekin, 2007: 153 / VG, 327)

(O lanetlinin dönüp gittiğinden emin oldu. Şimdi dinle bak Gülşah şimdi ne yapacak.)

“Ol ki yavuz hulkı terk itmez neçün / Biñ öğüt eydesin **ışitmez** neçün” (Yavuz, 2000/I-1: 289 / GN, 1349)

(O kişinin kötü huyu terk etmemesi ve binlerce öğüt de verilse dinlememesi nedendir?)

“Gücün yitdiğince **ışitgil** bunı / Sen andan kaçagör kova ol seni” (Dilçin, 1991: 215 / SN, 310)

(Gücün yettiği kadar bu sözü dinle, tut. Sen ondan kaç ki o seni kovalasın.)

Süheyl ü Nev-bahâr’dan verdiğimiz yukarıdaki örnekte de “ışit- (<eşit-, eşid-)” fiili, “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamlarındadır. Eserde “dinle- (<tınla-, tınla-)” fiilinin kullanımına rastlanmamaktadır. Bu fiilin bünyesinde barındırdığı manalar, “ışit- (<eşit-, eşid-)” fiilinin yardımıyla ifade edilmiştir.

SONUÇ

Türk dilinin tarihî seyri içinde çok yoğun olarak kullanılmış olan “dinle-” ve “ışit-” fiilleri, dikkat çekici semantik hususiyetler göstermektedir. Bu durum özellikle tarihî Türk lehçelerinde göze çarpmaktadır. Çalışmamızda bu iki fiilin gösterdiği semantik hususiyetleri tanıklarıyla değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızın neticesinde ise şu sonuçlara ulaştık:

“Dinle-” fiili tarihî Türk lehçelerinde, bugünkü kullanımıyla mevcuttur ve “anlamak için kulak vermek, birinin öğüdünü kabul edip gereğince davranmak, anlatılanı önemsemek” manalarında kullanılmıştır.

“İşit-” fiilinin tarihî Türk lehçelerindeki kullanımı iki yönlüdür. Salt “kulakla algılamak, duymak” manasıyla da tanıklanan bu fiil, “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” manalarında çok daha sık kullanılmıştır. Hemen her eserde bu manalarla yer alan “ışit-” fiili, bazı eserlerde bütünüyle “dinle-” fiilinin yerine kullanılmıştır. Kullanım sıklığından anlaşılmaktadır ki “ışit- (<eşit-, eşid-)” fiili, “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” anlamlarını “dinle- (<tınla-, tınla-)” fiilinden çok daha etkili vermektedir.

“Dinle-” ve “ışit-” fiillerini aynı zeminde buluşturan “kulak vermek, önemsemek, öğüt almak” manaları; dikkate alınacak, hayata tatbik edilecek öğütleri, uyarıları bildirmeden önce -ya da sonra- zihnin dikkatini toplamak amacıyla kullanılmıştır. Bu kullanımda fiili pekiştirmek için birtakım zarflardan ve tümleçlerden de yararlanılmıştır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Şerif ve Gündüz, Osman (2010). Yazılı ve Sözlü Anlatım (Okuma-Dinleme-Konuşma-Yazma) (13. bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (2008). Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib) (2. bs.). İstanbul: Kocabı Yayinevi.
- Atalay, Besim (2013). Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk [Çeviri (I-II-III)-Dizin] (2 Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford.
- Cüceloğlu, Doğan (2003). Yeniden İnsan İnsana (30. bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Demirel, Özcan (2000). Türkçe Öğretimi (2. bs.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- _____ (2012). Eski Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, Murat (2009). Dasakarmapathaavadânâmâlâ. (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Göğüş, Beşir (1978). Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi. Ankara: Gül Yayınevi.
- Gülensoy, Tuncer (2011). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2 Cilt) (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıç, Yasin (2013). “Atebetü’l-Hakâyık’ta Dil Becerileri Üzerine Bir İnceleme”. Turkish Studies. C: 8/9, Yaz. s. 1819-1831.
- Özbay, Murat (2005). Bir Dil Becerisi Olarak Dinleme Eğitimi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Robertson, Arthur K. (2004). Etkili Dinleme. (Çev.: E. Sabri Yarmalı). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (2006). “Dinlemek-İşitmek” Üzerine Yazışmalar”. Türk Dili. C: XCII. S: 656. s. 162-171.
- Tekin, Talât (2014). Orhon Yazıtları (5. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2009). Türkçe Sözlük (11. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2012). Yazım Kılavuzu (27. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARANAN ESERLER**
- Ağar, Mehmet Emin. (1986). Baytaratü’l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, Reşit Rahmeti (2006). Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki - Atebetü’l-Hakâyık (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2007). Eski Türk Şiiri (4. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (2008). Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib) (2. bs.). İstanbul: Kocabalci Yayınevi.
- Ata, Aysu (1997). Nâsirü’l-dîn bin Burhânü’l-dîn Rabguzî, Kısasü’l-Enbiyâ (2 Cilt). (Giriş-Metin-Tıpkıbasım-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2012). Altun Yaruk Sudur VI. Kitap (Karşılaştırmalı Metin Yayını). İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, Cem. (1991). Mes’ûd Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Eckmann, Janos (2014). *Nehcü'l-Ferâdîs, Uştmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. (Birleştirilmiş Baskı). (Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikâr). (Dizin-Sözlük: Aysu Ata). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, Murat (2009). *Dasakarmapathaavadânamâlâ*. (Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Eraslan, Kemal (1999). *Mevlânâ Sekkâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, Günay (1997). *Lutfî Dîvânı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi (1989). *Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Yakup (1998). *Şibân Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, Kâzım (2007). *Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbay, Betül (2014). *Huastuanift - Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1993). *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talât (2013). *İrk Bitig (Eski Uygurca Fal Kitabı)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2014). *Orhon Yazıtları (5. bs.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, Recep ve Argunşah, Mustafa (2014). *İslâm, Mu'înü'l-Mürîd (2. bs.)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yavuz, Kemal (2000). *Âşık Paşa, Garîb-nâme (I/1-I/2-II/1-II/2) (Tıpkıbasım-Karşılaştırmalı Metin-Aktarma)*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.